نگارگری های ایرانی در کتابخانه های وین: گنجینه ای از هنر و فرهنگ پارسی(ویراست اول)

۱. درآمد: نگارگری به عنوان گواه شکوه فرهنگ ایرانی

نگارگری های ایرانی، که به عنوان «مینیاتور» نیز شناخته می شوند، از برجسته ترین جلوه های هنر ایرانی هستند که با ظرافت، رنگ بندی غنی و مضامین عمیق فلسفی و ادبی، جایگاه ویژه ای در تاریخ هنر جهان دارند. این آثار، که اغلب برای تزئین نسخه های خطی یا به صورت مرقع (آلبوم های هنری) خلق شده اند، در کتابخانه های معتبر جهان، از جمله کتابخانه های وین، به عنوان گواهی بر شکوه فرهنگ ایرانی نگهداری می شوند. در این نوشتار، به بررسی تاریخچه نگارگری در ایران، مجموعه ی این آثار در کتابخانه های وین، اهمیت فرهنگی و جایگاه آنها در مطالعات هنری می پردازیم.

۲. تاریخچه نگارگری های ایرانی

ریشه های نگارگری ایرانی به دوران پیش از اسلام، به ویژه دوره ساسانی (۲۲۴–۶۵۱میلادی)،بازمی گردد. اما این هنر در دوره اسلامی، به ویژه از قرن هشتم هجری (چهاردهم میلادی)، به اوج شکوفایی خود رسید. دراینجا باید این نکته را متذکر شد که «مینیاتور» واژه ی مناسبی برای نامگذاری این هنر ایرانی نیست. مینیاتور از فعل لاتین Miniare به معنای رنگ‌آمیزی یا تزیین با خاک سرخ/سرب قرمز گرفته شده است. تصاویر و تذهیب‌های کتاب‌های خطی قرون وسطایی در اروپا با این شیوه ی رنگ آمیزی و در ابعاد بسیار کوچک کشیده می‌شدند، اما به مرور زمان در زبان‌های اروپایی (به ویژه فرانسوی و انگلیسی) نوعی آمیختگی کلامی رخ داد و در نتیجه، واژه مینیاتور از «هنر تزیین با رنگ سرخ» تغییر مفهوم داد و برای اشاره به هر نوع نقاشی ظریف، کوچک و مینیمال (به‌ویژه پرتره‌های کوچک اروپایی) به کار رفت.

این واژه در اواخر دوره ی قاجار و اوایل دوره پهلوی از طریق مستشرقان غربی وارد ادبیات هنری ایران شد. غربی‌ها به دلیل شباهت ظاهری نقاشی‌های ایرانی (از نظر ابعاد کوچک، کاربرد در کتاب‌های خطی مثل شاهنامه و ظرافت بالا) با نسخه‌های خطی تذهیب‌شده خودشان، نام «مینیاتور» را روی نقاشی سنتی ایران گذاشتند. اما این نامگذاری از اساس اشتباه بود، به این دلیل که این هنر ایرانی برپایه ی فلسفه زیبایی شناختی و ارتباط عمیق با ادبیات، عرفان و حکمت پارسی شکل گرفته، و صرفا یک نقاشی کوچک شده از طبیعت نیست. به همین دلیل پژوهشگران و تاریخ‌نگاران هنر تأکید دارند که برای حفظ اصالت این هنر ملی، به جای واژه فرنگی و عاریتی «مینیاتور»، از واژه اصیل و علمی «نگارگری» (یا نگارگری ایرانی) استفاده شود.

دوره های ایلخانی، تیموری و صفوی از مهم ترین مراحل تکامل نگارگری ایرانی بودند. پس از حمله ی مغولان و در دوره ایلخانی(قرن سیزدهم میلادی)، جلوه هایی از هنر چینی در نقاشی ها قابل مشاهده بود، اما هنرمندان ایرانی این عناصر را با سبک بومی تلفیق کردند. در دوره تیموری، به ویژه در مکتب هرات تحت حمایت شاهرخ و سلطان حسین بایقرا، نگارگری به اوج ظرافت رسید. کمال الدین بهزاد، نگارگر برجسته این دوره، با خلق آثاری چون نگارگری های ظفرنامه، استانداردهای جدیدی در طراحی و ترکیب بندی ایجاد کرد. دوره صفوی (قرن شانزدهم و هفدهم میلادی) نیز با مکاتب تبریز، قزوین و اصفهان، شاهد تحولاتی در رنگ آمیزی و مضامین عرفانی و عاشقانه این هنر ایرانی بود. آثاری مانند شاهنامه فردوسی و خمسه نظامی از شاهکارهای این دوره هستند.

نگارگری های ایرانی اغلب برای تزئین نسخه های خطی ادبی، علمی و مذهبی خلق می شدند و مضامینی چون داستان های عاشقانه (خسرو و شیرین، لیلی و مجنون)، صحنه های شکار، طبیعت، و رویدادهای تاریخی را به تصویر می کشیدند. این آثار با استفاده از رنگ های طبیعی مانند طلا، نقره، لاجورد و شنگرف، و تکنیک های ظریف قلمو، جلوه ای مسحورکننده دارند.

۳. نگارگری های ایرانی در کتابخانه های وین

وین، به عنوان یکی از مراکز فرهنگی اروپا و پایتخت تاریخی امپراتوری هابسبورگ، میزبان مجموعه های ارزشمندی از آثار هنری شرقی، از جمله نگارگری های ایرانی، است. کتابخانه ملی اتریش (Österreichische Nationalbibliothek)، که یکی از بزرگترین و قدیمی ترین کتابخانه های جهان است، گنجینه ای از نسخه های خطی ایرانی را در خود جای داده که بسیاری از آنها با نگارگری های نفیس تزئین شده اند. این کتابخانه، که در کاخ هافبورگ واقع شده، از قرن چهاردهم میلادی آغاز به جمع آوری آثار هنری کرد و در دوره های بعدی، به ویژه در قرن نوزدهم، با گسترش روابط دیپلماتیک با ایران، مجموعه های شرقی خود را غنی تر ساخت.

یکی از مهم ترین مجموعه های نگارگری های ایرانی در کتابخانه ملی اتریش، نسخه های خطی دوره تیموری و صفوی است. این نسخه ها شامل آثاری از مکاتب هرات، تبریز و اصفهان هستند که به دلیل کیفیت بالای تذهیب و نگارگری، مورد توجه پژوهشگران قرار دارند. برای مثال، نسخه هایی از شاهنامه فردوسی و خمسه نظامی در این کتابخانه نگهداری می شوند که با نگارگری های رنگارنگ و ظریف، صحنه هایی از داستان های اساطیری و عاشقانه را به تصویر کشیده اند. این آثار اغلب با خط نستعلیق، که در دوره تیموری به کمال رسید، کتابت شده اند و تذهیب های طلایی و لاجوردی آنها نشان دهنده هنر والای ایرانی است.

علاوه بر کتابخانه ملی اتریش، کتابخانه دانشگاه وین نیز مجموعه ای از نسخه های خطی ایرانی را در خود دارد که برخی از آنها با نگارگری های دوره قاجار تزئین شده اند. این آثار، که اغلب از طریق تجارت یا در قالب هدایای

دیپلماتیک به اتریش راه یافته اند، نشان دهنده تداوم سنت نگارگری ایرانی در دوره های متأخر هستند. نگارگری های دوره قاجار، به دلیل تأکید بر چهره نگاری پادشاهان و بازنمایی مجالس درباری، از سبک های پیشین متمایزند و همچنین مولفه هایی از هنر غربی را نیز به نمایش می گذارند.

٤. اهمیت فرهنگی و دیپلماتیک نگارگری های ایرانی در وین

«نگارگری‌های ایرانی موجود در کتابخانه های وین، جلوه‌ای از پیوندهای عمیق هنری، فرهنگی و دیپلماتیک میان دو کشور است. این تعاملات در مناسبات ایران و اتریشِ در دوره ی قاجار—به‌ویژه با سفرهای اروپایی ناصرالدین‌شاه در قرن نوزدهم میلادی—شتاب گرفت. در این دوره نسخه‌های خطی مصور به عنوان هدایای رسمی به دربار هابسبورگ اهدا می‌شدند تا ضمن نمایش غنای هنری ایران، زمینه ساز تحکیم روابط سیاسی میان دو کشور باشند.

نگارگری های ایرانی در کتابخانه های وین به عنوان «گنجینه های مخفی» شناخته می شوند. آنها به دلیل ظرافت و آسیب پذیری، کمتر در معرض نمایش عمومی قرارمی گیرند. این آثار، که عمدتاً برای نخبگان و درباریان خلق شده بودند، امروزه موضوع مطالعات گسترده در حوزه تاریخ هنر و ایرانشناسی هستند. پژوهشگران اتریشی، از جمله در آکادمی علوم اتریش، نقش مهمی در کاتالوگ سازی و تحلیل این نگارگری ها داشته اند.

٥. ویژگی های نگارگری های ایرانی در کتابخانه های وین

نگارگری های ایرانی موجود در کتابخانه های وین از نظر سبک و تکنیک متنوع اند. این آثار معمولاً در سه نوع طراحی یافت می شوند: نگارگری رنگی، نگارگری بدون رنگ (سیاه قلم)، و نگارگری سفید قلم (روی زمینه تیره با رنگ سفید). ویژگیهای اصلی این نگارگری ها عبارتند از:

- رنگ آمیزی غنی: استفاده از رنگ های طبیعی مانند لاجورد، طلایی، نقره ای و شنگرف، که درخشندگی و دوام بالایی دارند.
- ترکیب بندی استادانه: طراحی های متقارن و غیرمتقارن با تأکید بر جزئیات معماری، طبیعت و پیکره های انسانی.
- مضامین ادبی و عرفانی: بازنمایی داستان های عاشقانه، اساطیری و مذهبی با الهام از آثار ادبی مانند شاهنامه، خمسه نظامی و دیوان حافظ.
- خط و تذهیب: همراهی مینیاتورها با خط نستعلیق و تذهیب های گیاهی و هندسی که به زیبایی بصری اثر می افزایند.

بخش درخشانی از این گنجینه به نگارگری‌های مکتب اصفهان اختصاص دارد که در قرن هفدهم میلادی و تحت تأثیر نگاه نوگرای رضا عباسی خلق شده‌اند. این آثار با عبور از چارچوب‌های مکاتب گذشته و با تکیه بر خطوط آزاد و رنگ آمیزی ظریف، صحنه هایی پویا و تماشایی از متن زندگی درباری و طبیعت آن روزگار را به تصویر کشیده‌اند.

٦. نتیجه گیری: نگارگری های ایرانی؛ الهام بخش دوستداران فرهنگ ایرانی

نگارگری های ایرانی در کتابخانه های وین، به ویژه کتابخانه ملی اتریش، گواهی بر عظمت هنر و فرهنگ پارسی هستند. این آثار، که با ظرافت و خلاقیت بی نظیر خلق شده اند، نه تنها زینت بخش نسخه های خطی نفیس اند، بلکه نقشی کلیدی در شکل‌گیری و تداوم پیوندهای عمیق فرهنگی میان ایران و اتریش ایفا کرده‌اند. این گنجینه ها، که با دقت در کتابخانه های وین حفظ شده اند، همچنان الهام بخش پژوهشگران، هنرمندان و دوستداران فرهنگ ایرانی در سراسر جهان هستند.

منابع و مآخذ:

- [۱].ویکیپدیا، دانشنامه آزاد، «نگارگری ایرانی»: بررسی تاریخچه و ویژگی های مینیاتور ایرانی.
- [۲].اسحاق پور، یوسف (۱۳۸۸). نگارگری ایرانی (رنگ های نور، آینه و باغ)، ترجمه جمشید ارجمند، تهران: انتشارات دمان: تحلیل فلسفی و زیبایی شناختی مینیاتور ایرانی.
- [۳].پست های شبکه اجتماعی X (احسان شواربی ۲۰۲۴–۲۰۲۵): اطلاعات درباره نمایشگاه های آثار ایرانی در اتریش.
- [۴].امیری، محمدحسن (۱۳۹۷). تاریخ نگارگری ایرانی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی: کتابی جامع
- درباره سیر تحول نگارگری ایرانی.
- [۵].کانبی، شیال (۲۰۰۸). نگارگری پارسی: سنت کتاب آرایی در ایران، لندن: انتشارات تامس و هادسون:
- منبعی معتبر درباره نگارگری های ایرانی در مجموعه های جهانی.
- [۶].دمرگان، ژاک (۱۹۳۳). هنرهای ایرانی: نگارگری و تذهیب: منبعی کلاسیک درباره نگارگری ایرانی.
- [۷].آلرام، میشائل: پژوهش های ایران شناسی و هنر ایرانی در آکادمی علوم اتریش.
- [۸].گرابر، اولگ (۱۹۸۴). نگارگری پارسی: از ایلخانیان تا صفویان، نیویورک: انتشارات متروپولیتن: مطالعه ای درباره مکاتب نگارگری ایرانی.
- [۹]پایمان (فصلنامه فرهنگی): مقالات درباره نسخه های خطی ایرانی در مجموعه های اروپایی.

- [10]Austrian National Library (Österreichische Nationalbibliothek). (n.d.). *Manuscripts and rare books collection: Persian manuscripts*. Retrieved August 31, 2026, from https://www.onb.ac.at/en/collections/manuscripts